

Izražavanje dopusnosti na sintagmatskoj razini u hrvatskome jeziku

Brblić, Benedikta

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:066288>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-01**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

**IZRAŽAVANJE DOPUSNOSTI NA SINTAGMATSKOJ RAZINI
U HRVATSKOME JEZIKU**

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS bodova

Benedikta Brblić

Zagreb, 1. veljače 2023.

Mentorica

Doc. dr. sc. Iva Nazalević Čučević

Mojim roditeljima

Blanki i Marinku

hvala na bezuvjetnoj podršci tijekom obrazovanja

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Značenje dopusnosti.....	2
3. Pregled dopusnosti na (supra)sintaktičkoj razini	7
3.1. Dopusnost na razini riječi.....	7
3.2. Dopusnost na razini spoja riječi.....	9
3.3. Dopusnost na razini jednostavne rečenice	9
3.4. Dopusnost na razini složene rečenice	10
3.4.1. Nezavisnosložene rečenice.....	10
3.4.2. Zavisnosložene rečenice.....	12
3.5. Dopusnost na razini teksta	15
4. Analiza dopusnosti na sintagmatskoj razini	17
4.1. Gramatički tip veze dopusnih spojeva riječi	17
4.1.1. Upravljanje ili rekcija.....	17
4.1.2. Pridruživanje	22
5. Analiza dopusnosti na razini jednostavne rečenice	25
6. Zaključak.....	29
7. Literatura.....	30

1. Uvod

Dopusnost je jedan od najsloženijih odnosa u hrvatskome jeziku. U okviru kroatističke literature i literature koja se bavi drugim jezicima štokavskoga narječja analizirana je na razini svojega općeg značenja (npr. Guberina, 1952, Prosoli, 1975, Kovačević, 1988, Piper i dr., 2005, Pranjković, 2001). Opisana je na razini sintagme, koordinacije, subordinacije i teksta, pri čemu je u najmanjoj mjeri opisana na razini sintagme (Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012). Upravo zbog toga cilj je ovoga rada proučiti dopusnost na sintagmatskoj razini, tj. spoja riječi. Nakon definiranja općeg značenja dopusnosti i pregleda na razini riječi, jednostavne rečenice, koordinacije, subordinacije i teksta naglasak će biti na analizi primjera dopusnosti na sintagmatskoj razini. U zadnjem poglavlju razmotrit će se realizacija spoja riječi u okviru jednostavne rečenice, tj. sintaktičko-semantička vrijednost sintagmi nastalih upravljanjem i pridruživanjem. Tako će se uputiti na sintaktičko-semantički status dativa i genitiva s prijedlozima kojima se postiže koncesivno značenje te na vrijednost glagolskog priloga kada se njime izražava dopusno značenje. Pri analizi će se referirati na recentne postavke iznesene u kognitivnim gramatikama B. Belaja i G. Tanackovića Faletara (Belaj i Tanacković Faletar, 2014, 2017, 2020). Primjeri kojima će se ilustrirati načini izražavanja dopusnosti uglavnom su preuzeti iz *Hrvatskoga mrežnog korpusa (hrWaC)*. Oni nisu lektorirani, stoga će se spomenuti i eventualna odstupanja od norme, primjerice uporaba zareza pri odvajanju priložne oznake dopuštenja te skraćivanje vezničkih izraza, tj. subjunktora. Neki primjeri bit će skraćeni radi zornosti.

2. Značenje dopusnosti

Odnos dopusnosti (koncesivnosti) jedan je od najkompleksnijih odnosa u sintaksi, ali i u jeziku uopće (Pranjković, 2001: 48; Belaj, Tanacković Faletar, 2020: 274). Neraskidivo je povezan s trima kategorijama: uzrokom, uvjetom i suprotnošću (Belaj, Tanacković Faletar, 2020: 274), i to tako da se uzročnost ili uvjetnost *razbijaju* suprotnošću (Pranjković, 2001: 48). Dopusnost se najčešće izražava subordinacijom, ali se može izražavati i na sintagmatskoj razini, razini koordinacije te na razini teksta (Pranjković, 2001: 49-50). U okviru kroatističke literature te literature koja se bavi drugim jezicima štokavskoga narječja dopusnost je opisana u okviru svojega općeg značenja (npr. Guberina, 1952; Prosoli 1975; Kovačević 1988; Piper i sur. 2005, Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012). Opisujući dopusnost na primjerima u srpskome jeziku, Piper i sur. (2005: 826) navode da je opće značenje dopusnosti značenje u kojem se ostvaruje neka situacija koju otežava druga situacija koja biva prevladana, iz čega proizlazi da okvir dopusnosti čine otežavanje situacije i njezino prevladavanje, odnosno ostvarivanje. To se potvrđuje sljedećim primjerima¹:

- (1) *Iako je u Hrvatskoj sve više nasilja kod mladih, u Varaždinskoj županiji situacija nije alarmantna.*
- (2) *Pingvini pripadaju razredu ptica, ali ne mogu letjeti.*
- (3) *Unatoč niskoj temperaturi zraka, Uskrsni ponedjeljak privukao je petstotinjak najhrabrijih posjetitelja u ZOO vrt Osijek.*
- (4) *Smanjuje im se preciznost pokreta kao i mišićna snaga, te slabi osjet ravnoteže što otežava uspravno držanje i hod. Bez obzira na sve to, preporučuje se kontinuirano održavanje kondicije redovitim vježbanjem i gibanjem.*

Pozornim uvidom u primjere (1)–(4) razvidno je ono što zaključuju Piper i dr. (2005: 826) – može se utvrditi da je složenost dopusnosti još i veća jer obuhvaća:

- a) postojanje neke situacije (*sve više nasilja kod mladih* (1), *pripadanje razredu ptica* (2), *niska temperatura zraka* (3), *slabost i fizička nemoć* (4))
- b) postojanje hipotetične situacije (*situacija u Varaždinskoj županiji je alarmantna* (1), *moćnost letenja* (2), *nedolazak posjetitelja u ZOO vrt* (3), *izostanak vježbanja* (4))
- c) postojanje govornikova očekivanja da će situacija (a) izazvati situaciju (b)

¹ Primjeri su preuzeti iz *Hrvatskog mrežnog korpusa: hrWaC* i nisu lektorirani, stoga se mogu zamijetiti eventualna odstupanja od norme (npr. nepravilna uporaba zareza nakon priložne oznake dopuštanja u primjeru (3)). Osim toga neki su skraćeni radi zornosti.

- d) utvrđivanje da se ostvarila situacija suprotna situaciji (b) (*situacija u Varaždinskoj županiji nije alarmantna* (1), *nemogućnost letenja* (2), *dolazak posjetitelja u ZOO vrt* (3), *redovito vježbanje* (4)).²

Situacija (a) nerijetko se u jezikoslovnoj literaturi koja razmatra kategorijalno značenje dopusnosti dovodi u vezu s uzročnosti (kauzalnosti). U tom smislu P. Guberina (1952: 293) skreće pozornost na to da su u dopusnosti izraženi elementi uzroka i posljedice, pri čemu tvrdi da „postoji jedan realizirani uzrok, ali posljedica nije rezultat izrečene ili vidno očitovane manifestacije, nego jedne više-manje suprotne manifestacije, isto tako moguće, ali neizrečene ili neopažene“. Iz navedenih primjera (1)–(4) može se zaključiti da postojanje situacije (a) nije dovelo do očekivane posljedice (b), nego do suprotne (d). Takav obrat može se objasniti postavkom o *immanentnom* uzroku A. Prosolija (1975: 22). Riječ je o uzroku koji može biti „nevidljiv, neizrečen, neiskazan u jezičnoj strukturi, ali prisutan“. Taj uzrok je na posljedicu već djelovao i tako odredio njezin suprotan odnos prema uzroku izrečenom u dopusnoj rečenici. Govoreći o dopusnosti u srpskome, M. Kovačević (1988: 94) ističe da se „suština suodnosa koncesivnosti i kauzalnosti iscrpljuje odgovorom na pitanje šta uslovljava realizaciju posljedice istovremeno sprječavajući djelovanje koncesivnoj klauzi ekspliciranog uzroka“. Odgovor je upravo u *immanentnom* uzroku koji se u dopusnoj rečenici ne eksplicira, ali se podrazumijeva jer postoji, s obzirom na to da svaka posljedica mora imati svoj uzrok. Upravo taj immanentni uzrok, tvrdi Kovačević (*isto*), „omogućuje podvođenje koncesivne pod kauzalnu vezu, odnosno pokazuje da je kauzalnost misaona podloga formiranja kategorije koncesivnosti“. Uzročne konstrukcije u koncesivnome značenju pri tome omogućuju „samo oni konteksti koji su kauzalnu vezu 'djelujući uzrok-posljedica' mogli prevoditi u vezu 'nedjelujući uzrok-posljedica', a tome najviše doprinosi negacija“ (Kovačević, 1988: 95). Navedeni se odnosi mogu objasniti i primjerima u kojima ćemo uzročnu rečenicu (5) preoblikovati u dopusnu (6):

(5) *Budući da je bolestan, ne ide na koncert.*

(6) *Iako je bolestan, ide na koncert.*

U rečenici (5) postoji jasan uzrok (*bolest*) i ono do čega taj uzrok vodi (*neodlazak na koncert*). Kada se uzročni veznik zamijeni dopusnim i radnju glavne rečenice suprotnom radnjom, dobiva se dopusna rečenica. U njoj uzrok (*bolest*) nije dovoljan za realizaciju očekivane posljedice (*neodlazak na koncert*) jer je na nju djelovao immanentni uzrok. Upravo

² Semantičku analizu dopusnosti P. Pipera i dr. (2005) u hrvatskome jeziku v. i u Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico (2012: 528).

posljedicom suprotnom od očekivane (*odlazak na koncert*) u dopusnim rečenicama (6) razbija se uzročnost. Najjednostavnije rečeno, u takvom tipu dopusnih konstrukcija postoji stanje koje bi trebalo dovesti do neke očekivane posljedice, ali ne dođe do te posljedice, nego do suprotne. Prisjetimo li se spomenute postavke o imanentnome uzroku A. Prosolija (1975), jasno je da ostvarenje radnje u (5) i (6) dopustio imanentni, a ne eksplicirani uzrok, usp. npr. *Iako je bolestan, ide na koncert (jer ne može propustiti koncert svojeg omiljenog pjevača / jer je obećao prijateljima da će ići s njima bez obzira na sve / jer se danas osjeća puno bolje nego jučer).*

Slično kao i kod dopusnosti zasnovanoj na *razbijanju* uzroka, može se govoriti i o dopusnosti zasnovanoj na *razbijanju* uvjeta, što dopusnost stavlja u odnos s pogodbenosti. Takvo *razbijanje* uzročno-posljedičnoga ili pogodbenog odnosa, ističe Pranjković (2001: 48), nikada nije svojstveno ni uzročnim ni pogodbenim rečenicama.

Uzrok i uvjet slične su kategorije, ali se razlikuju u tome što uzrok pretpostavlja ostvarivanje radnje i u zavisnoj i u glavnoj klauzi, dok je kod uvjeta ostvarivanje radnje u zavisnoj klauzi neizvjesno, a time je neizvjesno i ostvarivanje radnje u glavnoj klauzi (Silić i Pranjković, 2007: 347). Drugim riječima, uvjet je uzrok koji je doveden u pitanje, hipotetičan je (Pranjković, 2001: 48). U sljedećim primjerima razmotrit će se odnos dopusnosti i pogodbenosti:

(7) *Ako bude bolestan, neće ići na koncert.*

(8) *Ako i bude bolestan, ići će na koncert.*

Rečenica (7) pogodbeno je rečenica u kojoj se zavisnom klauzom (*ako bude bolestan*) uvjetuje ostvarivanje radnje glavne klauze (*neće ići na koncert*). Zamjenom pogodbenog veznika (*ako*) dopusnim (*ako i*) te radnje glavne rečenice (*neće ići na koncert*) suprotnom radnjom (*ići će na koncert*) dobiva se dopusna rečenica (8). I u tom slučaju, čak i kada govorimo o hipotetskoj situaciji, uvjet iz zavisne klauze nije dovoljan za ostvarenje radnje glavne klauze. Isto kao što se dopusne rečenice od uzročnih razlikuju po tome što pretpostavljaju nedovoljan uzrok, tako se razlikuju i od pogodbenih jer predstavljaju nedovoljan uvjet (Pranjković, 2001: 48).

Pogodbene rečenice dijele se na stvarne ili realne (*Ako mi kažeš što te muči, pomoći ću ti.*), moguće ili potencijalne (*Ako bi mi rekao što te muči, pomogla bih ti.*) i nestvarne ili irealne (*Da si mi rekao što te muči, pomogla bih ti.*). Na isti se način o dopusnim rečenicama može govoriti kao o uvjetnodopusnim rečenicama i podijeliti ih na realnodopusne (*Ako je i umoran, dolazi na sastanak.*), potencijalnodopusne (*Ako bi i bio umoran, došao bi na sastanak.*) i

irealnodopusne (*Da je i bio umoran, došao bi na sastanak.*), a tako ih, uz uzročnodopusne, klasificira I. Pranjković (2001: 49), koji predlaže sljedeću podjelu dopusnih rečenica:

1. uzročnodopusne
2. realnodopusne
3. potencijalnodopusne
4. irealnodopusne.

Treći kategorijski odnos na temelju kojega se može definirati dopusnost jest suprotnost. Već je spomenuto da se u dopusnim rečenicama označava dopuštanje realizacije glavne klauze, koje je suprotno ili očekivanoj posljedici ostvarenoga uzroka ili posljedici potencijalno ostvarivoga uzroka, odnosno uvjeta (Belaj i Tanacković Faletar, 2020: 274). Suprotnost je ključna kategorija za dopusnost jer se ona može prepoznati na svim razinama na kojima se dopusnost izražava, a to će se detaljnije pokazati na primjerima u poglavljima o pojedinim razinama. Osim toga suprotnost omogućava i izricanje dopusnosti na razinama na kojima se to možda ne bi očekivalo, primjerice na razini koordinacije. B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2020: 275) ističu da se upravo zbog suprotnosti sadržaja glavne i subordinirane dopusne klauze takve rečenice mogu parafrazirati koordiniranom strukturom sa suprotnom rečenicom. Veznici su suprotnih rečenica *a*, *ali*, *nego*, *već* i *no* (Silić i Pranjković, 2007: 325), no izražavanje dopusnosti na razini koordinacije nije moguće sa svakim od njih. To se može vidjeti na sljedećim primjerima u kojima se zavisnosložena dopusna rečenica (9) preoblikuje u nezavisnosloženu suprotnu sa svakim od suprotnih veznika (10)–(14):

- (9) *Iako je rok za ustrojavanje bio kraj lipnja, mi smo taj proces završili ranije.*
- (10) *Rok za ustrojavanje bio je kraj lipnja, a mi smo taj proces završili ranije.*
- (11) *Rok za ustrojavanje bio je kraj lipnja, ali mi smo taj proces završili ranije.*
- (12) *Rok za ustrojavanje bio je kraj lipnja, no mi smo taj proces završili ranije.*
- (13) **Rok za ustrojavanje bio je kraj lipnja, već smo mi taj proces završili ranije.*
- (14) **Rok za ustrojavanje bio je kraj lipnja, nego smo mi taj proces završili ranije.*

U navedenim primjerima (10)–(14) razvidno je da se dopusna rečenica (9) može preoblikovati u suprotnu i zadržati dopusno značenje samo s veznicima *a* (10), *ali* (11) i *no* (12) rečenice zadržavaju značenje dopusnosti. Silić i Pranjković (2007: 325–326) ističu da suprotne rečenice s veznikom *ali* nemaju paralelno ustrojstvo i uglavnom se ne mogu međusobno zamjenjivati da im se pri tome značenje ne promijeni. Kontrast je u takvim rečenicama zasnovan na logičkoj suprotnosti ili na značenju dopusnosti. Za veznik *no* napominju (*isto*) da

je njegova uporaba češća u onom značenju u kojem dolazi i veznik *ali*, a to znači u onim suprotnim rečenicama za koje je tipičan dopusni odnos. Primjeri (13) i (14) negramatični su jer je preduvjet uporabe veznika *nego* i *već* zanijekano lijevo predikatno ustrojstvo (usp. Belaj i Tanacković Faletar 2020: 82, Nazalević Čučević 2022: 329), a dodatna je semantička osobitost suprotnih rečenica s tim veznicima ta da se njima izriče korektura – sadržaj se prve surečenice niječe, tj. ispravlja, da bi se ispravio drugom surečenicom. Zato je i u slučaju zanijekane lijeve predikacije dopusnost nemoguće izraziti rečenicama s veznicima *nego* i *već*, usp. **Rok za ustrojavanje nije bio kraj lipnja, nego smo mi taj proces završili ranije.* i *Rok za ustrojavanje nije bio kraj lipnja, nego sredina lipnja.*

Isti tip suprotnosti (onaj koji nosi i dopusno značenje) može se zamijetiti u nekim formalno sastavnim rečenicama koje imaju značenje suprotnosti, kao što je rečenica (15):

(15) *Gleda i ne vidi.*

Rečenica (15) formalno je sastavna rečenica, ali sadržaji su surečenica u suprotnosti (gledati, ne vidjeti), što sastavnosti pridaje i značenje dopusnosti. Zahvaljujući semantičkoj naravi te rečenice ona se može preoblikovati u dopusnu rečenicu (16):

(16) *Iako gleda, ne vidi.*

U nastavku ćemo se usredotočiti na sažetu analizu dopusnosti na (supra)sintaktičkim razinama. Krenut ćemo od razine riječi, a završiti razinom teksta. Potom ćemo iscrpnije pristupiti dopusnosti na sintagmatskoj razini, čiji je opis i temeljni predmet ovoga rada.

3. Pregled dopusnosti na (supra)sintaktičkoj razini

Dopusnost se u hrvatskom jeziku može izraziti na gotovo svim (supra)sintaktičkim razinama. Kao što je već rečeno, u okviru kroatističkih zasebnih radova na temu dopusnosti i onih koji se bave njome u drugim jezicima štokavskoga narječja, što je i temeljna literatura ovoga rada, pristupilo se opisu općega značenja dopusnosti (npr. Guberina, 1952; Prosoli, 1975; Kovačević 1988; Pranjković, 2001). Dopusnost je više ili manje obuhvatno opisana i na različitim sintaktičkim razinama: na sintagmatskoj razini (Kovačević 1988; Piper i dr., 2005; Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012), razini koordinacije (Pranjković, 2001), ali najopsežnije na razini subordinacije (Guberina, 1952, Prosoli, 1975; Pranjković, 2001). U gramatikama dopusnost je također najiscrpnije opisana na razini zavisnosložene rečenice (Barić i dr., 2005; Težak i Babić, 2005; Silić i Pranjković, 2007). Pri tome se pozornost posvećuje dopusnim sintaktičko-semantičkim odnosom surečenica te veznicima i česticama (pojačajnim) kojima se predmetni odnos ističe. Dopusnost je opisana i u okviru gramatičkoga ustroja rečenice, tj. priložne oznake dopuštanja te uz nedimenzionalne prijedložno-padežne izraze koji dolaze u toj službi. Riječ je o genitivnim, dativnim i akuzativnim prijedložno-padežnim izrazima (npr. Težak i Babić, 2005; Silić i Pranjković, 2007). Također se opisuje unutar klasifikacije veznih sredstava na razini teksta (Silić i Pranjković, 2007). Prije iscrpna opisa dopusnosti na sintagmatskoj razini dat će se prikaz toga kategorijskoga odnosa na svim (supra)sintaktičkim razinama.³ U nastavku će se redom opisati izražavanje dopusnosti na razini riječi, spoja riječi, zatim jednostavne rečenice, složene rečenice (nezavisnosložene i zavisnosložene) te na kraju – teksta.

3.1. Dopusnost na razini riječi

Budući da radi o izrazito dvodijelnome ili dvostranome odnosu s visokim stupnjem uzajamne uvjetovanosti (Pranjković, 2001: 50), onome koji pretpostavlja okolnost koja pogoduje određenu zbivanju, ali ono izostaje i obrnuto, onu koja ne pogoduje određenu zbivanju, ali ono se ipak ostvari (Silić i Pranjković, 2007: 249), drugim riječima onome koji podrazumijeva da se ostvaruje drukčije od onoga što je očekivano (Piper i dr., 2005: 827), o dopusnosti na razini riječi govorit će se samo uvjetno jer ona svoj potencijal ostvaruje tek na sintagmatskoj razini i, naravno, na razinama višima od nje. Kada govorimo o dopusnosti na razini riječi u hrvatskome jeziku, najbolje je početi od permisiva ili koncesiva, prijedloga

³ Analiza dopusnosti na (supra)sintaktičkoj razini u hrvatskome jeziku vršit će se po uzoru na analizu identifikacije i atribucije u Vasilj–Žagmešter–Nazalević Čučević (2022).

specijaliziranih za izražavanje dopusnoga značenja (Pranjковиć, 2001: 50). Riječ je o prijedlozima, odnosno poslijelozima *usprkos* i *unatoč*.⁴ Postoje i drugi prijedlozi koji služe za izražavanje dopusnosti, no njima to nije primarno značenje i zbog toga se njima u ovom poglavlju nećemo baviti, nego tek u okviru onoga u kojemu ćemo iscrpnije pristupiti koncesivnosti na sintagmatskoj razini.

Na razini zavisnosložene rečenice izdvajaju se dopusni veznici: *iako, premda, makar, mada*, a na razini nezavisnosložene rečenice konjunktora *ali*. U prethodnome je poglavlju spomenuto kako bi se dopusnost mogla analizirati i u okviru rečenica s veznicima *a* i *no*. S obzirom na to da su kao i spomenuti drugi prijedlozi specijalizirani za izražavanje nekih drugih značenja, njima se u ovome poglavlju dalje nećemo baviti.

Na razini teksta mogu se izdvojiti tekstni konektori *ipak, međutim* i *no*, kojima se rečenice u tekstu povezuju na temelju značenja suprotnosti, odnosno dopusnosti. I. Pranjковиć (2001: 50) izdvaja čestice koje su iznimno važne za dopusne strukture (*ma(kar), (n)i, god, bilo, neka, pa, sve, baš, taman*), jer su one ili nositelji ili pojačivači dopusnoga značenja te u dijelove rečenica u kojima dolaze unose svojevrsnu negaciju i signaliziraju posljedicu suprotnu očekivanoj (*Bit ću tvrdoglav, makar požalio. Ako i nije bio dobar, poslužiti će. Ma što napravio, neće otići od tebe. Podržavam ga, pa makar odustao od svega. Taman se riješim prehlade, evo ti nove.*)

Valja spomenuti i zanimljiv doprinos B. Belaja i G. Tanackovića Faletara (2020: 278–280), koji čestice koje se upotrebljavaju u dopusnim klauzama – *(n)i, ma(kar), god, bilo, neka, pa, baš, sve, taman, čak* – promatraju kao intenzifikatore i koncesivizatore, odnosno one koji pojačavaju temeljno (dopusno) značenje i one koje ga uvode, odnosno mijenjaju u koncesivno. U rečenici (17):

(17) *Ako i ne uspije, trošak je neusporedivo niži nego kod prave trgovine.*

čestica *i* jest koncesivizator jer bi bez imala drugačije značenje – ono više ne bi bilo dopusno. Iz ovog sažetog pregleda vidljivo je da se dopusnost na razini riječi može promatrati tek uvjetno, zato što svaka od ovih riječi koje smo istaknuli kao sintaktička jedinica dopusni potencijal ispunjava tek u odnosu s drugim riječima, odnosno na višim sintaktičkim razinama (usp. o izražavanju identifikacije i atribucije na razini riječi u Vasilj–Žagmešter–Nazalević Čučević 2022).

⁴ Usp. *Nije položio unatoč/usprkos marljivu radu* i *Nije položio marljivu radu unatoč/usprkos*.

3.2. Dopusnost na razini spoja riječi

Spojevi riječi ili sintagmemi jedinice su sintaktičke razine koje se sastoje od najmanje dviju međusobno povezanih sastavnica ili tagmema, tj. samoznačnih riječi i/ili oblika (Silić i Pranjković, 2007: 261). Kada se javljaju u svojem osnovnom (polazišnom) obliku, sintagme smatramo izvanrečeničnom jedinicom, a kada se javljaju u promijenjenju obliku, to znači da pretpostavljaju uvrštavanje u jedinice više razine, ponajprije rečenice, te se stoga smatraju unutarrečeničnom sintagmom (*isto*). Među tagmemima moguća su tri tipa gramatičke veze: sročnost ili kongruencija, upravljanje ili rekcija te pridruživanje (Silić i Pranjković, 2007: 262–264). Na sintagmatskoj razini dopusno se značenje ostvaruje u okviru upravljanja, npr. *šetati se usprkos lošu vremenu, pobijediti unatoč poteškoćama*, i pridruživanja, npr. *trčati ne obazirući se na promet, razbiti nehotice*. Kada je riječ o funkcionalnim svojstvima spojeva riječi, dopusnost ćemo promatrati u okviru okolnosnih spojeva riječi koji su, dakako, rezultat spomenutih dviju gramatičkih veza – upravljanja i pridruživanja. Svi navedeni odnosi detaljno će se prikazati u četvrtome poglavlju jer je izražavanje dopusnosti na sintagmatskoj razini središnja tema rada. Sintaktičko-semantičkoj vrijednosti dopusnih sintagmi pristupit će se i u okviru jednostavne rečenice, što je predmet petoga poglavlja ovoga rada.

3.3. Dopusnost na razini jednostavne rečenice

Kao što je istaknuto, realizacijom sintagmema u jedinici više razine govori se o sintagmi. Dakle dopusni se potencijal sintagme u potpunosti ostvaruje u okviru rečenice, i to u prvome redu u okviru priložne oznake dopuštanja.

Na razini jednostavne rečenice koncesivnost se dakle promatra u okviru gramatičkoga ustroja rečenice. Drugim riječima, okolnosni sintagmemi sa značenjem dopusnosti u rečenici izriču dopusnu okolnost vršenja glagolske radnje, odnosno imaju službu priložne oznake dopuštanja ili adverbijalnoga modifikatora dopuštanja. U primjerima (18) i (19) dopusno je značenje dativa konkretizirano prijedlozima *usprkos* i *unatoč*, odnosno koncesivima ili permisivima te predmetni prijedložno-padežni izrazi imaju službu priložne oznake dopuštanja:

(18) *Usprkos neadekvatnoj prostoriji zvuk je bio topao, ugodan i nenametljiv.*

(19) *Unatoč snijegu, nema teškoća na istarskim cestama.*

Na danim primjerima jednostavnih rečenica razvidno je da se konstatira izricanje atribucije (18), odnosno postojanja kojega predmeta (19) unatoč prepreci, kodiranoj prijedložno-

padežnim izrazom u dativu, koja bi atribuciju ili postojanje onemogućila (usp. Piper i dr., 2005: 826).

Dopusnost se, ističe Pranjković (2001: 49), mogla razviti preko prostorne adverzativnosti, što se može potkrijepiti činjenicom da se konkretizira prijedlozima kojima se (primarno) označava prostorna suprotstavljenost, npr. *nasuprot*, *(po)kraj*, *pored* i *uz*. Riječ je o primjerima tipa *Vlasti ga nisu razbile nasuprot naporima ubačenih specijalaca.*; *Nasuprot očekivanjima, broj novooboljelih od tuberkuloze značajno je manji.*; *Svaki vjernik, i pokraj vjerovanja, osjeća neku prazninu.*; *Proteklih godina i pored nastojanja nismo bili u mogućnosti realizirati ovu briljantnu ideju.*; *Uz sav trud neće srušiti uvođenje građanskog odgoja.*⁵ O primjerima porabe tih prijedloga u koncesivnome značenju bit će više riječi u sljedećim dvama poglavljima.

Kada je riječ o jednostavnoj rečenici, dopusnost se može analizirati i u okviru porabe glagolskoga predikatnoga proširka. U rečenicama (20) i (21) predikat je proširen zanijekanim oblikom glagolskoga priloga sadašnjeg, kojim se izriče određena volja ili htijenje kao okolnost unatoč kojoj se ostvaruje radnja rečenice. Dopusno se značenje može pojačati česticom *i* uz glagolski prilog, kao u (21):⁶

(20) *Ne htijući uznemiri sve oko sebe.*

(21) *Mnoge Splitsanke kupe pokoj (majicu) i ne namjeravajući.*

3.4. Dopusnost na razini složene rečenice

U nastavku ćemo razmotriti izražavanje koncesivnoga značenja na razini koordinacije i subordinacije.

3.4.1. Nezavisnosložene rečenice

Zbog kontrasta na kojemu počiva koncesivni odnos dopusne se rečenice često mogu parafrazirati koordiniranom strukturom sa suprotnom klauzom (Težak i Babić, 2005; Pranjković, 2001, Silić i Pranjković, 2007; Belaj i Tanacković Faletar, 2020). Vrijedi i obratno, posebice u suprotnim rečenicama s dopusnim značenjem čije su surečenice povezane veznikom *ali* (Pranjković, 2001: 50), kao u (11). Značenje suprotnosti u takvim se rečenicama ne razlikuje od značenja dopusnosti, samo što one formalno (po ustrojstvu) pripadaju koordinaciji (*isto*).

⁵ Primjeri su preuzeti iz informativnih portala s pomoću tražilice *Google* jer su navedeni prijedlozi slabo zastupljeni u dopusnom značenju u *Hrvatskom jezičnom korpusu (hrWaC)*.

⁶ U tom slučaju čestica *i* promatra se kao intenzifikator, a ne koncesivizator jer i bez nje konstrukcija ima dopusno značenje, usp. (20) i (21).

Surećenice takvih suprotnih rećenica nemaju paralelno ustrojstvo te se uglavnom ne mogu međusobno zamjenjivati, a da se značenje ne promijeni (Silić i Pranjkoć, 2005: 325). Takve su rećenice primjerice:

(22) *Desničari je mrze, ali ona ne odustaje.*

(23) *Trka je vožena po jakom vjetru i valovima, no to nije omelo naš četverac.*

Desnom se surećenicom izriče radnja čije se ostvarenje ne očekuje zbog prepreke iskazane u lijevoj surećenici, što potvrđuje i parafraza parataktičke konstrukcije hipotaktičkom, pri čemu glavna surećenica odgovara desnoj surećenici suprotne rećenice jer se njome izriče radnja čije se ostvarenje događa unatoč prepreci izrečenoj u zavisnoj surećenici, koja pak odgovara lijevoj surećenici suprotne rećenice, v. (24) i (25):

(24) *Usprkos tomu što je desničari mrze, ona ne odustaje.*

(25) *Iako je trka vožena po jakom vjetru i valovima, to nije omelo naš četverac.*

Dopusnost je također moguće izraziti i asidentskim strukturama na razini koordinacije (Pranjkoć, 2001: 50; Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012: 532):

(26) *Branili su se svim silama, nisu uspjeli, mi smo imali pomoć saveznika.*

Navedeni primjer može se preoblikovati višestruko složenom sindetskom rećenicom rećenicom *Iako su se branili svim silama, nisu uspjeli jer smo mi imali pomoć saveznika*. Prva je klauza zavisna dopusna (*iako su se branili svim silama*) te označava prepreku koja biva prevladana; druga, glavna (*nisu uspjeli*), sadrži radnju suprotnu od očekivane, a treća, uzročna (*jer smo imali pomoć saveznika*), predstavlja uzrok (*mi smo imali pomoć saveznika*) na temelju kojega je omogućeno izvršenje radnje glavne surećenice.

Iz primjera (27) i (28) razvidno je da i sastavne rećenice mogu sadržavati dopusno značenje. One su formalno sastavne rećenice, ali njihova semantička narav koja podrazumijeva kontrast (kao i u suprotnim rećenicama) omogućava im dopusno značenje:

(27) *Uči i ne prolazi ispite.*

(28) *Gleda i ne vidi.*

To je razvidno i iz preobliske u zavisnosložene dopusne rećenice (29) i (30):

(29) *Iako uči, ne prolazi ispite.*

(30) *Iako gleda, ne vidi.*

3.4.2. Zavisnosložene rečenice

Subordinacijska je razina ona kojoj je u jezikoslovnoj literaturi o dopusnosti posvećena najveća pozornost (usp. Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012: 528) jer je subordinacija najtipičniji i najčešći način izražavanja dopusnosti (Pranjković, 2001: 50). U *Hrvatskoj gramatici* (Barić i sur., 2003: 511) navodi se kako je dopusna rečenica „takva zavisna rečenica koja se prema glavnoj odnosi kao adverbna (priložna) oznaka dopuštanja prema svome predikatu. Adverbnom oznakom dopuštanja kazuje se da i uz ispunjavanje određenog uvjeta nije postignut očekivani rezultat.“ Pri opisivanju dopusnih zavisnosloženih rečenica pozornost se posvećuje i veznicima,⁷ (isticajnim) česticama⁸ te glagolskim oblicima u surečenicama.

Dopusne se klauze dijele na uzročnodopusne i uvjetnodopusne, ovisno o tome dopušta li se realizacija sadržaja glavne klauze unatoč suprotstavljenosti uzroku ili uvjetu (hipotetičkom uzroku). Uzročnodopusne klauze najčešće se uvode veznicima *iako*, *premda* i *mada* (Silić i Pranjković, 2007: 350)⁹:

- (31) *Iako plaćem na sve romantične filmove, nisam romantična kao moj dragi.*
- (32) *Premda nismo bolesni, cijelo vrijeme uzimamo te lijekove.*
- (33) *On je uredno dobio državljanstvo, mada ne smije ući u RH.*¹⁰

Funkciju veznika uzročnodopusnih klauza mogu imati i neki složeni veznici kao što su *unatoč tomu što*, *usprkos tomu što*, *bez obzira na to što* i *(n)i pored toga što* (Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2014; Belaj i Tanacković Faletar, 2020), kao u rečenicama (34)–(39):

- (34) *Unatoč tomu što su cjepiva protiv gripe dostupna gotovo svima, većina ljudi zbog raznoraznih razloga ipak se ne podvrgava takvoj zaštiti.*
- (35) *Usprkos tomu što nije uspio obraniti naslov, Roger Federer i dalje je prilično uvjerljivo na prvoj poziciji.*

⁷ Kada je riječ o subjunktorima, navodi se da se dopusna rečenica „označuje dopusnim veznicima kao što su: *iako*, *ako i*, *ako*, *premda*, *ako prem*, *makar*, *makar da*, *ma*, *mada*, *da*, *i da*, *da i*, *pa da i*, *koliko*“, a kada je riječ o odnosu glavne i zavisne klauze pojašnjava se da se rečenica „kao adverbna oznaka dopuštanja uvrštava u glavnu uz priložne izraze suprotstavljanja kao što su: *opet*, *ipak*, *ali*, *ali opet*, *no*, *pa opet*, *pa ipak*.“ (Barić i dr., 2003: 511).

⁸ Kada je riječ o česticama koje se upotrebljavaju u dopusnim klauzama, B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2020: 278-279) ističu *(n)i*, *ma(kar)*, *god*, *bilo*, *neka*, *pa*, *baš*, *sve*, *taman* i *čak*. Napominju da sve jezične jedinice pripadaju kategoriji čestica, a u nekim su slučajevima dijelovi veznika.

⁹ Primjeri koji će se koristiti za utvrđivanje izražavanja dopusnosti na razini složene rečenice preuzeti su iz *Hrvatskog mrežnog korpusa (hrWaC)* te su neki skraćeni radi zornosti.

¹⁰ D. Raguž (2005) ističe da predmetna tri veznika (*iako*, *premda*, *mada*) vežu i pojedine dijelove rečenice, a zapravo skraćenu eliptičnu dopusnu rečenicu, npr. *Premda slobodan, sam sebe učinih slugom.*, *Premda najpoznatije, ovo je samo jedno od obilježja takvog načina proizvodnje*. Takve su rečenice, dodaje, uvijek odvojene zarezom (*isto*). U rečenici (33) vidljivo je i odstupanje od pravopisne norme – surečenice se odvajaju zarezom iako nisu u inverziji.

- (36) *Bez obzira na to što više nećemo ići u istu školu, ustrajat ćemo na tome da se nastavimo družiti s društvom iz osnovne.*
- (37) *I pored toga što smo u kanalizaciju uložili velika sredstva, rezultati nisu ohrabrujući.*
- (38) *Taj novac ne mogu namaknuti, ni pored toga što, uz mjesečni limit HZZO-a, svaki mjesec dobivaju i 1,74 milijuna od dopunskog zdravstvenog osiguranja.*
- (39) *Ona zaslužuju iste uvjete rada kao i djeca u državnim školama, bez obzira što su izabrala drugačiji model obrazovanja za sebe.*

Na temelju rečenica (35)–(39) razvidno je da eksplicirani uzrok u zavisnoj klauzi (*neuspjeh u obrani naslova* (35), *nepohađanje iste škole* (36), *ulaganje sredstava u kanalizaciju* (37), *dobivanje 1,74 milijuna od dopunskog osiguranja* (38), *odabir drugačijega modela obrazovanja* (39)) ne proizvodi očekivanu posljedicu, nego suprotnu (*uvjerljivo zadržavanje prve pozicije* (35), *ustrajanje na druženju s društvom iz osnovne* (36), *izostanak ohrabrujućih rezultata* (37), *nemogućnost namicanja novca* (38), *zasluživanje istih uvjeta rada kao i djeca u državnim školama* (39)), koja je rezultat imanentnog uzroka. U rečenici (34) jasno je da je eksplicirani uzrok izrečen priložnom oznakom uzroka (*zbog raznoraznih razloga*) imao za posljedicu nedopuštanje izvršenja radnje (*nepodvrgavanje zaštiti*) unatoč nepostojanju prepreke (*dostupnost zaštite*). Na temelju primjera razvidna su odstupanja od pravopisne norme hrvatskoga standardnoga jezika, primjerice nerijetko dolazi do skraćivanja dužih vezničkih izraza (v. i Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2014: 530), što je slučaj i u primjeru (37).

Polazeći od Pranjkovićeve zapažanja o tome da se odnos dopusnosti mogao razviti posredstvom tzv. prostorne adverzativnosti, pa se može izražavati izrazima s prijedlozima koji primarno označavaju prostornu suprotstavljenost (npr. prijedlog *nasuprot*), ali i onima koji primarno označuju prostornu blizinu, adlokalnost (npr. *(po)kraj*, *pored* i *uz*), B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2020: 276) ističu da je i kod veznika *bez obzira na to što* riječ o apstraktnijoj adverzativnosti koja proizlazi iz suprotstavljenosti uzročnomu vezniku *s obzirom na to što*. Dodaju i da se apstraktniji tip adverzativnosti može iščitati i iz adlokalnih prijedloga *pored* i *uz* u sastavu dopusnih vezničkih izraza, koji na prvi pogled nemaju veze s adverzativnošću. Objasnjavaju da se njihova adverzativnost „profilira njihovom obaveznom negacijom, kojom se ostvaruje značenje suprotno njihovu afirmativnom adlokalnom, pa adlociranje (približavanje) negiranjem postaje suprotstavljavanje“ (Belaj i Tanacković Faletar, 2020: 276-277). To je vidljivo u primjeru (38).

Uvjetnodopusne se rečenice, kao i uvjetne, dijele na realne, potencijalne i irealne, a u literaturi (npr. Pranjković, 2001: 49; Silić i Pranjković, 2007: 350–351) nazivaju se realnodopusnima, npr. (40), (41), potencijalnodopusnima, npr. (42), (43), i irealnodopusnima (44) i (45). Zavisne se surečenice uvrštavaju veznicima uvjetnih klauza (*ako, ukoliko, kad, da*) ispred ili iza kojih dolazi čestica (*n*):

- (40) *Ako i ne dobijete posao, odlasci na intervju su odlična vježba za onaj intervju koji će rezultirati uspjehom.*
- (41) *Ako su i znali, nisu ništa govorili.*
- (42) *A kad bih i htjela govoriti, ne bih mogla.*
- (43) *Kad i ne bi bilo nedostatka svećenika, u današnjim uvjetima više ne bi bilo odgovorno dodijeliti jednom akademski obrazovanom svećeniku skrb za tako malo mjesto.*
- (44) *Da si i znao što će se dogoditi, isto bi postupio.*
- (45) *Da je i bio trijezan, ne bi mogao izbjeći pješaka.*

Rečenica se kao adverbna oznaka dopuštanja uvrštava u drugu i dopusnim veznikom *makar* (Barić i sur., 2005: 513), kao u (46):

- (46) *Makar sam žarko želio s njima slaviti, vrata su za mene bila zatvorena.*

U rečenici (46) ostvarivanje situacije u glavnoj surečenici (*za mene su vrata bila zatvorena*) i postojanje situacije u uvjetnodopusnoj surečenici (*žarko sam želio s njima slaviti*) izriče se kao zbiljsko (*isto*). Međutim kada se ispunjavanje dopuštenog uvjeta izriče samo kao pomišljeno, a ne kao zbiljsko, predikat zavisne rečenice preobličuje se u optativ (47):

- (47) *Danas izlazim na izbore i glasam za Josipovića pa makar padale sjekire.*

Veznikom *makar* u takvim rečenicama mogu se uvrštavati realnodopusne (48) i potencijalnodopusne (49) rečenice (*isto*), kao u (48) i (49):

- (48) *Posjeti ga u bolnici, makar ti i bilo teško.*
- (49) *Makar bio bolestan, došao bih na tvoj rođendan.*

Značenje dopusnosti može se analizirati i na suprasintaktičkoj razini, odnosno na razini teksta, što ćemo prikazati u sljedećem potpoglavlju.

3.5. Dopusnost na razini teksta

Organiziranjem rečenica u tekst neke sastavnice pojedine rečenice mogu upućivati na drugu rečenicu u tekstu, a upućivanje se vrši veznim sredstvima na razini teksta, odnosno upućivačko-zamjenjivačkim konektorima koji se dijele prema svojim značenjima (Silić i Pranjković, 2005: 359-363; Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2014: 532). Najčešći su dopusni tekstni konektori i modalni izrazi: *ipak, međutim, no, unatoč tomu, usprkos (svemu) tome, uza sve to, bez obzira na to, (i) pored (svega) toga, (i) kraj toga, uza sve to, svejedno, bilo kako bilo...* (Pranjković, 2001: 50; Silić i Pranjković, 2007: 362; Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012: 532), kao u rečenicama (50)–(55):

- (50) *Važnost koju obitelj ima za razvoj zdrave ličnosti je nemjerljiva. Ipak, kao da se samo po sebi podrazumijeva činjenica da ljudi znaju kako odgajati djecu da odrastu u zdrave, samostalne i odgovorne osobe.*
- (51) *Sama ova činjenica trebala bi Vam reći koliko je voda važna. Međutim, većina ljudi ne pije dovoljno.*
- (52) *Kapija ispred kuće bijaše zatvorena. No, to meni nije veliki problem.*
- (53) *Bio je to sastanak koji bi trebao imati velik utjecaj na njihov budući rad. I pored svega toga sastanak je tekao tako da su se počeli dosađivati, jedva su čekali da se završi.*
- (54) *Zbog toga pad pasivnih kamatnih stopa nije mogao utjecati na stabilizaciju dobiti. Usprkos tomu, banke su u cjelini zadržale visok stupanj stabilnosti.*
- (55) *Poljoprivrednici npr. često koriste kemikalije kako bi zaštitili svoje usjeve od oštećenja, odnosno bolesti. Bilo kako bilo, ove kemikalije utječu u podzemne vode te na taj način mogu pobjeći u jezera, potoke ili rijeke, što uzrokuje zagađenje vode.*

U navedenim primjerima odnos dopusnosti razvidan je u odnosu rečenica u tekstu povezanima dopusnim konektorima.

U nelektoriranim primjerima preuzetima iz *Hrvatskog mrežnog korpusa (hrWaC)* razvidno je odstupanje od gramatičko-pravopisne norme hrvatskoga standardnog jezika. Primjerice na temelju primjera (52) i (54) te pravila u *Hrvatskome pravopisu* (Badurina–Marković–Mićanović, 2008: 67) razvidno je da se zarezom odvajaju oni tekstni konektori koji se zarezom ne bi trebali odvajati. Zarezom se odvajaju modalni izrazi jer izražavaju govornikov stav prema sadržaju rečenice (*ipak, svejedno*), što je slučaj i u primjeru (50). Odstupanje od gramatičke norme očituje se i u korištenju pokaznih zamjenica, što je primjerice slučaj u primjeru (55). Naime, pokazne zamjenice označuju ono što je prostorno,

vremenski ili u prenesenome značenju blisko govorniku, sugovorniku ili nije blisko ni govorniku ni sugovorniku. Budući da se u primjeru (55) pokazna zamjenica u drugoj rečenici (*ove*) odnosi na ono što je sugovorniku odnosno čitatelju već poznato (iz prethodne rečenice u tekstu), pokazna zamjenica trebala bi glasiti *te* (*kemikalije*) (v. npr. Težak i Babić, 2005).

4. Analiza dopusnosti na sintagmatskoj razini

Kada je riječ o dopusnosti na sintagmatskoj razini, najprije ćemo razmotriti gramatičke tipove veze kojima se ostvaruju dopusni sintagmemi te funkcionalna svojstva.

4.1. Gramatički tip veze dopusnih spojeva riječi

Dopusni spojevi nastaju dvama tipovima gramatičke veze među tagmemima – upravljanjem ili rekcijom, npr. *šetati se usprkos kiši*, i pridruživanjem, npr. *priznati nehotice, priznati ne htijući*. Osim po naravi gramatičke veze među tagmemima spojevi riječi (sintagmemi) mogu se podijeliti i s obzirom na to kakvu službu (funkciju) zavisna sastavnica ima u odnosu na glavnu te se tako dijele na odredbene, dopunske i okolnosne (Silić i Pranjković, 2007: 264–265), što se zorno valja predočiti i na višoj sintaktičkoj razini, tj. na razini jednostavne rečenice. Na sintagmatskoj razini dopusnost razmatramo u okviru okolnosnih spojeva riječi u kojima zavisni tagmem određuje glavni tako da označava okolnost u kojoj se vrši radnja izrečena glavnim sintagmemom.

4.1.1. Upravljanje ili rekcija

Upravljanje ili rekcija gramatička je veza među sastavnicama sintagmema u kojoj glavni tagmem (određenica) upravlja gramatičkim svojstvima zavisnoga te mu predodređuje oblik u kojemu će se pojaviti (Silić i Pranjković, 2007: 263). Određenica pri tome zahtijeva dopunu u određenom padežu. Određenica može biti glagol (*čitati knjigu*), imenica (*čša mlijeka*), pridjev (*sklon alkoholu*), prilog (*mnogo knjiga*) ili broj (*drugi u matematici*) (*isto*). Razlikuju se dvije vrste upravljanja – jako i slabo. Ako je oblik zavisnoga tagmema predodređen leksičko-gramatičkim svojstvima glavnoga, govori se o jakome upravljanju (*graditi kuću, gradnja kuće, bavljenje sportom, pravo na obranu*), a ako je uvjetovan samo leksičkim značenjem glavnoga tagmema, govori se o slabome upravljanju (*šetati parkom / po parku / kroz park, trema pred nastup / prije nastupa, stići na cilj / do cilja, ozlijediti se suigračevom nepažnjom / zbog suigračeve nepažnje*). Najvažnija je razlika između jakog i slabog upravljanja ta što se u slabome upravljanju zavisni tagmem načelno može prepričati, što je razvidno iz prethono navedenih primjera u zagradi. To kod jakoga upravljanja nije moguće, npr. *čitati knjigu / *knjigom / po knjizi (isto)*.

Kada je riječ o dopusnome značenju sintagmema nastalih upravljanjem, takvi su spojevi riječi rezultat slaboga upravljanja, odnosno onoga u kojem je oblik zavisnoga tagmema predodređen leksičkim značenjem glavnoga tagmema (Silić i Pranjković, 2007: 264). Takvi

spojevi riječi sastoje se od glagola ili odglagolne imenice koja upravlja gramatičkim svojstvima zavisnoga tagmema u čijoj je službi u načelu prijedložno-padežni izraz u genitivu, akuzativu ili dativu.

Budući da s dativom dolaze specijalizirani koncesivi ili permisivi kojima je dopusnost danas primarno značenje (*usprkos*, *unatoč* i *protivno*) (Pranjeković, 2001: 25, Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012: 535), prikaz sintagmema koji su nastali upravljanjem i imaju dopusno značenje započet ćemo spojevima glagola ili odglagolnih imenica te imenske riječi u dativu. Primjerima sintagmema dodan je i onaj s prijedlogom *nasuprot*, koji također može konkretizirati dopusno značenje dativa (Silić i Pranjeković, 2007):

- (56) *ploviti usprkos strašnim olujama*
- (57) *preminuti unatoč intenzivnoj liječničkoj reanimaciji*
- (58) *oglušiti se protivno zakonu*
- (59) *izručenje protivno unutarnjem pravnom poretku SRJ*
- (60) *udati (se) protivno čijoj želji*
- (61) *pobijediti nasuprot očekivanjima¹¹*

U navedenim primjerima (56)–(61) glavni tagmem (*ploviti* u (56), *preminuti* u (57), *oglušiti se* u (58), *izručenje* u (59), *udati (se)* u (60), *pobijediti* u (61)) otvara mjesto zavisnom tagmemu i u kontekstu dopusnosti označava okolnost koja se prevladava, a radnja se, tj. situacija izrečena glagolom ili imenicom u svojstvu glavnoga tagmema unatoč njoj ostvaruje (usp. Piper i sur., 2005: 826). U zavisnom tagmemu, prijedložno-padežnome izrazu u dativu, izriče se dakle prepreka ostvarenju radnje, tj. situacije izražene glavnim tagmemom (*usprkos strašnim olujama* u (56), *unatoč intenzivnoj liječničkoj reanimaciji* u (57), *protivno zakonu* u (58), *protivno unutarnjem pravnom poretku SRJ* u (59), *protivno čijoj želji* u (60), *nasuprot očekivanjima* u (61)). Svi navedeni sintagmemi (56)–(61) prema svojim funkcionalnim svojstvima pripadaju okolnosnima te su u rečenici u odnosu predikata i njegove priložne oznake.

Kako je pokazano prethodnim primjerima, prijedlozi s kojima dativ dolazi u značenju dopusnosti mogu biti *usprkos*, *unatoč*, *protivno* i *nasuprot* (*usuprot*) (Silić i Pranjeković, 2007). U gramatikama hrvatskoga jezika značenja tih prijedloga različito su opisana (usp. Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012: 535). U *Gramatici hrvatskoga jezika* (Težak i Babić, 2005)

¹¹ Kao što je navedeno, sintagmemom se smatra spoj najmanje dviju samoznačnih riječi. U navedenim primjerima, npr. (57), razvidno je da navodimo i one koji se sastoje od triju ili više riječi, a s drugim tagmemom stoje u kojem drugom tipu gramatičke veze, npr. sročnosti. Predmetni sintagmemi izolirani su iz rečenica (u tekstu) preuzetih iz korpusa *HrWac*.

govori se o mjesnoj funkciji prijedloga *nasuprot*, a u kontekstu dopusnosti spominju se samo *usprkos* i *unatoč*. Prijedlozima *usprkos* i *unatoč* D. Raguž (2010: 167) daje dopusno-suprotno značenje, a prijedlogu *nasuprot* značenje suprotnog ili suprotstavljenog položaja, što znači da ga također povezuje samo s prostornom suprotnošću. U *Gramatici hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* (Silić i Pranjković, 2007) daje se primjer prijedloga *nasuprot* u koncesivnome značenju te se ističe normativna preporuka da se prijedlozi *usprkos*, *unatoč* i *nasuprot* rabe s dativom, a ne genitivom (usp. *postići što unatoč ograničavajućih čimbenika*). Autori navode i prijedlog *protiv*, čija je uporaba danas neobična, usp. *učiniti što protiv izričitoj njegovoj volji, (isto)*.

Spojevi riječi s dopusnim značenjem koji su nastali upravljanjem mogu sadržavati i prijedložno-padežni izraz u genitivu. Od svih kosih padeža genitiv ima najšire i najopćenitije značenje (značenje ticanja, odnosa u vrlo široku smislu), a uz njega dolazi i najveći broj prijedloga (Silić i Pranjković, 2007: 201–204). P. Piper i dr. (2005: 170–171) ističu da genitiv može imati funkciju koncesivnoga determinatora. I. Pranjković (2001: 49) navodi prijedloge koji (primarno) označavaju prostornu blizinu, adlokalnost ili adlokativnost te dolaze s genitivom u dopusnom značenju – *(po)kraj* i *pored*. U *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić i Pranjković, 2007: 214) navodi se da prijedlog *kod* može konkretizirati koncesivno značenje genitiva. Primjere sintagmema s dopusnim značenjem nastalih upravljanjem, sa zavisnim tagmemom u obliku prijedložno-padežnoga izraza u genitivu navodimo u nastavku:

- (62) *izabrati koga pokraj toliko zgodnih dečki*
- (63) *sumnjati i pokraj svih obećanja*
- (64) *vjerovati i kraj svih sranja*
- (65) *ne uočavati i pored zdravih očiju*
- (66) *ne umarati (čak) ni kod duže vožnje*

Slično kao i kod sintagmema s prijedložno-padežnim izrazom u dativu, i u sintagmemima od (62) do (66) glavni je tagmem glagol kojim je izražena ostvarena situacija (*izabrati* u (62), *sumnjati* u (63), *vjerovati* u (64), *ne uočavati* u (65), *ne umarati* u (66)). Zavisnim tagmemom izražena je situacija koja biva prevladana (*pokraj toliko zgodnih dečki* (62), *i pokraj svih obećanja* (63), *i kraj svih sranja* (64), *i pored zdravih očiju* (65), *(čak) ni kod duže vožnje* (66)). Na razini rečenice u tekstu dopusni se odnos može dodatno istaknuti porabom pojačajne čestice *(n)i* i *čak*, usp. (65) i (66). Na razini funkcionalnih svojstava zavisni tagmem spoja riječi funkcionira kao dopusna okolnost u kojoj se vrši radnja označena glagolom u službi glavnoga tagmema. Kod navedenih sintagmema (62)–(66) valja istaknuti nekoliko stvari. Kada prijedlozi

kod i *pokraj* dolaze genitivom i imaju dopusno značenje, prate ih kvantifikatori sa značenjem velikoga broja ili količine (*toliko, tolikih, svih*) (Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012: 534), kao u primjerima (62), (63), (64) i (66). Isto tako u primjerima se mogu uočiti intenzifikatori (*n*)i i *čak* koji služe za pojačavanje dopusnoga značenja (Belaj i Tanacković Faletar, 2020). Važno je također istaknuti niječni oblik glagola u glavnom tagmemu, npr. (65) i (66), čime se odriče radnja unatoč nepostojanju prepreke, usp. *zdrave oči – ne uočavati*.

Sintagmami s genitivom i prijedlogom *mimo* u službi zavisnoga tagmema ilustrirani su primjerima (67)–(69):

- (67) *uspjeti mimo svih prepreka*
- (68) *graditi mimo svih važećih zakona*
- (69) *izabrati mimo svih pravila*

P. Piper i dr. (2005: 171) ističu da se prijedlog *mimo* u funkciji koncesiva pojavljuje u kombinaciji s imenicama *red, običaj, zakon, odobrenje, odluka* i *dogovor* u genitivu. Tomu se može dodati i imenica bliskoga značenja – *pravilo*, kao u primjeru (69). Kao i kod prijedloga *kod* i *pokraj* u koncesivnome značenju može se zamijetiti da i uz prijedlog *mimo* dolaze imenice u kombinaciji s kvantifikatorom *svih*. Za razliku od navedenih primjera s prijedlogom *mimo* prijedlog *preko*, ističu P. Piper i dr. (*isto*), dolazi samo uz imenicu *volja* (*isto*), što pokazuje i primjer iz hrvatskoga korpusa:

- (70) *zaposliti koga preko volje*

Uz primjer (70) i druge tipa *Jedem rijetko i preko volje.*, *Preko volje se odlučio na iskorak.*, *Tijekom šezdesetih godina preko volje je postao disident.*, u hrvatskome korpusu pronašli smo i primjer s imenicom *želja* – *Drznula sam se napisati komentar preko želje*, odnosno *drznuti se napisati komentar preko želje*.

U dopusnome sintagmemu može doći i genitiv s prijedlogom *protiv*, koji obično dolazi uz imenice tipa *volja, želja* i *uvjerenje* (Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2014: 534), kao u primjerima (71) i (72):

- (71) *dopustiti što protiv volje*
- (72) *napustiti Hrvatsku protiv želje roditelja*

Spojevi riječi s dopusnim značenjem nastali upravljanjem mogu kao zavisni tagmem imati i prijedložno-padežni izraz u akuzativu, i to s prijedlogom *uz*. Temeljno je značenje akuzativa granična direktivnost, u kojoj jedan predmet, neki njegov dio ili prostor u njegovoj blizini služe

kao cilj kretanja (Silić i Pranjković, 2007: 223). U tome se razlikuje od dativa kod kojeg drugi predmet služi kao orijentir, ali ne i cilj. Prostorni prijedlog *uz*, koji primarno znači blizinu i sličan je značenju genitivnih prijedloga (*po*)*kraj* ili *pored* (Silić i Pranjković, 2007: 225), može zadobiti i dopusno značenje, koje Pranjković spominje u *Drugoj hrvatskoj skladnji* (2001: 25), dok u *Gramatici* (Silić i Pranjković, 2007), u poglavlju o akuzativu, o tom značenju nema riječi.

Neki od primjera sintagmema u kojim je dopusno značenje kodirano akuzativom s prijedlogom *uz* jesu (73)–(75):

(73) *ne uspjeti uz sve uložene napore*

(74) *ne pronaći ni uz najbolju volju*

(75) *(uspješno) položiti uz svu tremu*

U navedenim primjerima glavni je tagmem glagol (*ne uspjeti* u (73), *ne pronaći* u (74), *položiti* u (75)) kojim se izražava ostvarena situacija, suprotna od one koja bi se očekivala na temelju značenja zavisnoga tagmema. Zavisnim tagmemom, odnosno prijedložno-padežnim u akuzativu izražena je okolnost koja biva prevladana (*trema* u (75)), tj. ona koja ne označava prepreku, ali se unatoč tomu radnja ne ostvaruje (*svi uloženi naponi* u (73), *najbolja volja* u (74)). Uz prijedložno-padežni izraz *uz* + A često se pojavljuje zamjenica *sav*, npr. (73) i (75), kojom se intenzivira dopusno značenje (Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012: 535).

Akuzativ se u funkciji koncesivne okolnosti ne konkretizira samo s prijedlogom *uz*, nego i s prijedlogom *bez obzira na* (Piper i sur., 2005: 234).

(76) *probiti se u završni turnir bez obzira na poraz*

(77) *sufinancirati prijevoz bez obzira na recesiju*

(78) *pričati za vrijeme sata bez obzira na upozorenja nastavnika*

Zanimljiva je postavka o tome da se dopusno značenje može izraziti i instrumentalom u službi zavisnoga tagmema (Valencija Spoljaric, 2018: 155).¹² Primjeri (79)–(81) mogu poslužiti kao ilustracija te postavke:

(79) *ne postići ništa plakanjem*

(80) *ne dozvati koga vikanjem*

¹² Usp. *Konstrukcije sa značenjem dopusnosti u španjolskom jeziku: pregled pristupa dopusnim rečenicama u španjolskim gramatičkim priručnicima* A. M. Valencije Spoljaric (2018: 155). A. M. Valencia Spoljaric izdvaja sljedeći primjer: *Con llorar no vas a lograr nada (Plakanjem nećeš ništa postići)*. Objašnjava da se u tom primjeru *con llorar (plakanjem)* može parafrazirati dopusnom (*pa makar ti i plakao*) ili uvjetnom klauzom (*ako plačeš*).

(81) *ne postići ništa moljakanjem*¹³

U službi je glavnoga tagmema zaniijekani glagol (*ne postići* u (79), (81), *ne dozvati* u (80)), a zavisni imenica u instrumentalu (*plakanjem* u (79), *vikanjem* u (80), *moljakanjem* u (81)).¹⁴ Imenica u instrumentalu u primjerima (79)–(81) uvrštava se uz glagol upravljanjem, ali moglo bi se rapravlјati o tome je li riječ o okolnosnim ili dopunskim spojevima riječi, odnosno označuje li se instrumentalom dopusna okolnost, tj. priložna oznaka dopuštanja, ili predmet u vezi s kojim se vrši radnja, tj. neizravni objekt. Postavlja se također pitanje, ako se radi o okolnosnom spoju riječi, koje značenje ima zavisni tagmem: načina, dopusnosti, uzroka? Ako je riječ o spoju koji ima dopunsko značenje, to bi značilo da se dopusnost može iskazati i dopunskim spojem riječi i u jedinicu više sintaktičke razine (rečenicu) uvesti indirektnim objektom. Mišljenja smo da se u navedenim primjerima radi o okolnosnom spoju riječi u kojem zavisni tagmem ima značenje dopusnosti jer se na semantičkoj razini mogu prepoznati sva obilježja kategorije dopusnosti: uzročnost/pogodbenost i suprotnost (usp. bilješka 10). Može se očekivati da će se uz okolnost izrečenu zavisnim tagmemom (*plakanje, vikanje, moljakanje*) ostvariti hipotetska radnja (*postići nešto, dozvati*), međutim u glavnom sintagmemu dolazi do ostvarenja suprotne radnje (*ne postići ništa, ne dozvati*), što je ojačano i negacijom.

4.1.2. Pridruživanje

Pridruživanje je veza među sastavnicama sintagmema kod koje zavisni tagmem nema oblika, nije promjenjiv, pa se glavnom tagmemu pridružuje po funkciji ili po značenju (Silić i Pranjkočić, 2007). Kada je riječ o dopunskim sintagmemima, u služni zavisnoga tagmema mogu doći prilozima, npr. *uvrijediti nenamjerno*, glagolski prilog sadašnji, npr. *udariti koga ne htijući*, te glagolski prilog prošli, npr. *stvoriti religiju ne htjevši*. U službi su glavnoga tagmema dopunskih sintagmema glagoli (*priznati nehotice, strahovati bezrazložno*).

Među nositelje dopusnoga značenja mogu se svrstati prilozima koji sadržavaju tzv. voljni efektor, odnosno željnu odluku predstavljenu kroz volju, htijenje ili namjeru lica (Kovačević,

¹³ Moguće preoblike tih sintagmema u zavisnosložene rečenice bile bi:

(79) *Sve i da plačeš, nećeš ništa postići. / Nisi ništa postigla iako si plakala. / Nećeš ništa postići ako plačeš.*

(80) *I ako vičeš, nećeš ga dozvati. / Iako si vikala, nisi ga dozvala. / I da si vikala, ne bi ga dozvala. / Nećeš ga dozvati ako vičeš.*

(81) *Sve i da moljakaš, nećeš ništa postići. / Iako si moljakala, ništa nisi postigla. / I da si moljakala, ne bi ništa postigla. / Nećeš ništa postići ako moljakaš.*

¹⁴ Kada dolazi bez prijedloga *s(a)*, u hrvatskom se jeziku imenicom u instrumentalu izriče sredstvo, odnosno predmet koji služi za to da se njime ili uz njegovu pomoć obavi kakva radnja (Silić i Pranjkočić, 2007: 234). Instrumental često funkcionira kao dalji objekt te kao priložna oznaka mjesta, vremena ili načina, koja može imati i nijanse npr. uzročnoga značenja (*isto*).

1988: 96; Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico, 2012: 536). Prilozi koje izdvaja M. Kovačević (1988: 96) jesu *namjerno*, *hotimično* i *hotimice*. Negacijom tih priloga (*nenamjerno*, *nehotično*, *nehotice*) razara se kauzalna (uzročna) povezanost priloga koji izražava volju i glagola djelovanja koji izražava posljedicu. Drugim riječima, nijekanjem priloga volja dobiva ulogu nedjelujućeg uzroka koji je doveden u odnos s realiziranom posljedicom izraženom glagolom. M. Kovačević (1988) te je priloge (*nenamjerno*, *nehotično*, *nehotice*) u kontekstu dopusnosti analizirao u srpskome jeziku, ali njihova je upotreba ovjerena i u hrvatskome jeziku, što je razvidno iz primjera (82)–(85):

- (82) *nenamjerno uvrijediti*
- (83) *nehotično koga upucati*
- (84) *nehotično nanijeti komu uvredu*
- (85) *nehotice priznati*

Navedeni primjeri mogu se parafrazirati na način da koji od spomenutih prijedložno-padežnih izraza dopusnoga značenja dođe umjesto priloga, usp. *uvrijediti unatoč nepostojanju namjere* (82), *upucati koga unatoč nepostojanju plana* (83), *nanijeti uvredu komu unatoč nepostojanju namjere* (84), *priznati unatoč nepostojanju namjere* (85). Prilozi *nenamjerno*, *nehotično* i *nehotice*, koji u primjerima (82)–(85) imaju funkciju zavisnoga tagmema, znače nedovoljan uzrok za radnju izraženu glavnom sastavnicom spoja riječi (*uvrijediti*, *upucati*, *nanijeti uvredu komu*, *priznati*) i time se objašnjava njihov koncesivni potencijal.

Osim navedenih priloga M. Kovačević (1988: 97) navodi i prilog *bezrazložno*¹⁵ u kojem sufix *bez-* ima ulogu negacije koju u prethodnim primjerima ima prefiks *ne-*, usp. (86)–(88):

- (86) *bezrazložno strahovati*
- (87) *bezrazložno pritvoriti*
- (88) *bezrazložno napasti*

U navedenim primjerima (86-88) funkciju zavisnoga tagmema ima prilog *bezrazložno* koji se može preobličiti *iako za to ne postoji razlog*. Tim svojim značenjem on postaje nedovoljan uzrok, a radnja označena glavnim tagmemom ipak se realizira (*strahovati*, *pritvoriti*, *napasti*). U nekim budućim istraživanjima mogao bi se analizirati određeni broj primjera porabe ovog priloga u korpusu i utvrditi u kojoj je mjeri u tim primjerima zastupljeno dopusno značenje te što se izražava drugim primjerima porabe.

¹⁵ Prilog *bezrazložno* ekvivalent je prijedložno-padežnom izrazu *bez razloga* (Kovačević, 1988: 97).

Zavisni tagmem u sintagmemu sa značenjem dopusnosti može biti i glagolski prilog sadašnji koji u rečenici ima funkciju predikatnoga proširka. Nazalević Čučević i Cvitanušić Tvico (2012: 536) ističu sljedeće priloge i priložne sintagme koje se najčešće pojavljuju u navedenoj ulozi: *ne obazirući se, ne obraćajući pažnju (pozornost), ne osvrćući se, ne uzimajući u obzir, ignorirajući* i sl., koji mogu imati svoje dopune, npr. u akuzativu (90), (92)–(95). Dopusno značenje izraženo njima ilustriramo primjerima (89)–(96):

- (89) *nastaviti s radom ne obazirući se*
- (90) *voziti ne obraćajući pažnju na kontrolore*
- (91) *odrediti čiji životni put ne htijući*
- (92) *počiniti zločin ne obazirući se na razlog (posljedice)*
- (93) *slušati riječi ignorirajući djela*
- (94) *kršiti međunarodnu zabranu ignorirajući zabranu ubijanja*
- (95) *forsirati ne uzimajući u obzir čiji izbor*
- (96) *postati predvodnikom redovništva ne htijući*

U navedenim primjerima (89)–(96) glavnim tagmemom izražena je radnja, tj. situacija koja se ostvaruje (*nastaviti s radom* u (89), *voziti* u (90), *odrediti čiji životni put* u (91), *počiniti zločin* u (92), *slušati riječi* u (93), *kršiti međunarodnu zabranu* u (94), *forsirati* u (95), *postati predvodnikom redovništva* u (96)), a zavisnim dopusna okolnost (*ne obazirući se* u (89), *ne obraćajući pažnju na kontrolore* u (90), *ne htijući* u (91), *ne obazirući se na razlog* u (92), *ignorirajući djela* u (93), *ignorirajući zabranu ubijanja* u (94), *ne uzimajući u obzir čiji izbor* u (95), *ne htijući* u (96)). Navedeni zavisni sintagmemi imaju značenje dopusnosti jer im je značenje slično onomu koje imaju prijedlozi *nehotično* i *nenamjerno*, a koje podrazumijeva voljni efektor (Kovačević, 1988) – unatoč nepostojanju volje da se koja radnja ostvari, ona se ostvaruje. Stoga glagolski priloz dolaze zanijekani sintaktički, tj. niječnicom *ne*, ili je nevoljnost izražena inherentno niječnom riječju, tj. riječju koja ima negativno značenje (usp. Zovko Dinković 2013: 198), npr. *ignorirajući djela* u (93).

Iz navedenih primjera razvidno je da se dopusnost može prepoznati u spojevima riječi nastalima upravljanjem ili pridruživanjem. Prema funkcionalnim svojstvima većina tih spojeva je okolnosna i u jedinici više sintaktičke razine bit će priložna oznaka dopuštanja, a neki od njih (spojevi s glagolskim prilogom sadašnjim) u rečenici će imati funkciju predikatnoga proširka.

5. Analiza dopusnosti na razini jednostavne rečenice

U prethodnome poglavlju prikazani su spojevi riječi s dopusnim značenjem nastali upravljanjem ili pridruživanjem. Oni nastali upravljanjem uglavnom se sastoje od glagola i prijedložno-padežnoga izraza u genitivu, dativu ili akuzativu. U nastavku će se izolirani sintagmemi iz prethodnoga poglavlja prikazati realizirani, tj. na razini jednostavne rečenice. Na razini jednostavne rečenice ti oni imaju funkciju priložne oznake dopuštanja prije čemu priložnu oznaku shvaćamo kao „izvanjsku okolnost u kojoj se vrši radnja“ (Silić i Pranjković, 2001: 304). B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2017) govore o službi adverbijalnoga modifikatora, što odgovara spomenutoj priložnoj oznaci. Oni su „fakultativni [su] rečenični članovi jer ne utječu na gramatičnost konstrukcije (*ibid.*: 266), mogu se parafrazirati (*ibid.*: 269) te dolaze u obliku priloga, padežnih ili prijedložno-padežnih izraza.“ U nastavku će se opisati neki od adverbijalnih modifikatora u obliku prijedložno-padežnih izraza s dativom i genitivom koji imaju značenje dopuštanja. U prvoj knjizi *Kognitivne gramatike hrvatskoga jezika* B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2014) kao prototipno značenje svakog kosog padeža opisuju prostorne odnose jer se kategorija prostora smatra jednom od temeljnih kognitivnih domena (Šušanj, 2014). Za dativ će to biti koncept usmjerenosti, npr. *Idem prema gradu*, za genitiv ishodišta, *Izlaze iz grada*, a za akuzativ cilja, *Idem u grad*. Na konkretnim primjerima nekih prijedložno-padežnih izraza pokušat će se takva analiza značenja padeža i pripadajućih prijedloga dovesti u vezu s dopusnim značenjem. Kao što je već istaknuto, primjeri rečenica (u tekstu) preuzeti su iz *Hrvatskog mrežnog korpusa (hrWaC)* te su neki skraćeni radi zornosti. U brojnim primjerima, npr. (97)–(101), napominjemo, razvidno je odstupanje od pravopisne norme hrvatskoga standardnoga jezika koje se u prvome redu odnosi odvajanje priložne oznake, tj. adverbijalnoga modifikatora zarezom.

Kao što je već spomenuto, dativ je padež kojemu je temeljno značenje negranična direktivnost, odnosno odnos koji pretpostavlja približavanje jednoga predmeta drugomu tako da jedan predmet služi kao orijentir drugomu (Silić i Pranjković, 2007: 219–221). Primjeri (97)–(101) ilustriraju upotrebu dativa u s prijedlozima *usprkos*, *unatoč*, *usuprot* i *protivno*:

- (97) *Usprkos suvremenom načinu liječenja, moždani udar je i dalje povezan s visokom smrtnošću.*
- (98) *Zvonimirova lađa je, usprkos svim povijesnim neverama i strašnim olujama plovila dalje.*

- (99) *Unatoč žestokoj propagandi, mnogi liječnici i psiholozi otvoreno ističu kako su djeci potrebna oba roditelja – suprotnoga spola.*
- (100) *Usuprot svim prognozama, HDZ je pokazao vrlo velik koalicijski potencijal.*
- (101) *Raspadom bivše države klub je, protivno volji navijača, 25. lipnja 1991. promijenio naziv u HAŠK Građanski.*

U svim navedenim primjerima vidljive su usmjerenost djelovanja konkretnih ili apstraktnih sila (*suvremeni način liječenja* u (97), *sve povijesne nevere i strašne oluje* u (98), *žestoka propaganda* u (99), *prognoze* u (100), *volja navijača* u (101)) te suprotna radnja koja se unatoč njima ostvaruje (*biti povezan s visokom smrtnošću* (97), *ploviti dalje* (98), *isticati potrebu djeteta za oba roditelja* (99), *pokazati velik koalicijski potencijal* (100), *promijeniti naziv kluba* (101)).

B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2014: 401) takvo dativno kodiranje objašnjavaju kao odnos dvaju antagonista čije je djelovanje orijentirano u suprotnim smjerovima te uključuje kontinuiranu usmjerenost jednog antagonista prema drugomu. Pri tome su ti antagonisti okrenuti jedan prema drugome te su njihova nastojanja usmjerena prema onom drugom, protiv onog drugog. U navedenim primjerima to su apstraktne sile koje djeluju tako da su usmjerene jedna prema drugoj, primjerice *žestoka propaganda* i *stav liječnika i psihologa da su djetetu potrebna oba roditelja suprotnoga spola* (99) ili *volja navijača* i *odluka kluba da promijeni naziv* (101). Tim tumačenjem prijedlozi koncesivnoga značenja uklapaju se u opis dativa kao padeža kojemu je temeljno značenje prostorna usmjerenost, ali i opravdavaju jednu od ključnih kategorija dopusnosti – suprotnost.

B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2020) govore o prijedlozima *pored* i *uz*, kod kojih je riječ o apstraktnijem tipu prostorne adverzativnosti. U poglavlju o izražavanju dopusnosti na sintagmatskoj razini ti su prijedlozi opisani kao konkretizatori genitivoga i akuzativnoga značenja. Navedeni dopusni prijedložno-padežni izrazi u službi priložne oznake dopuštanja oprimjereni su u rečenicama od (102) do (105):

- (102) *Ministarstvo graditeljstva ni pored deset raznih uprava i pet samostalnih službi nije u stanju riješiti nelegalnu gradnju u državi.*
- (103) *I pored zdravih očiju ne uočava bitne stvari.*
- (104) *Ni uz velike napore nismo uspjeli pokrenuti objektivan i snažan dnevni list.*
- (105) *Ubojica ni uz pomoć robota nije identificiran.*

B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2020: 276–277) ističu da prijedlozi *pored* i *uz* na prvi pogled nemaju veze s adverbativnošću (koja je nužna za dopusno značenje) jer im je značenje oprečno suprotnom. Njihova se adverbativnost zbog toga profilira obveznom negacijom, koja stvara značenje suprotno afirmativnom adlokalnom, usp. (102), (104)–(105). Time adlociranje (približavanje) negiranjem postaje suprotstavljanje. Iz primjera (103) vidljivo je da *uz* prijedlog *pored* nema negiranja, a umjesto njega stoji čestica *i*. Autori objašnjavaju da je čak *i* u tom slučaju „riječ o svojevrsnoj negaciji, suprotstavljanju ili „razbijanju“ adlokalnosti, upravo u onome smislu u kojemu tu funkciju *i* ima prilikom „razbijanja“ uvjeta u uvjetnodopusnim klauzama“ (*isto*: 277).

Prijedlog *mimo* još je jedan prijedlog koji se može dovesti u vezu s dopusnošću na temelju svojega značenja, kao u rečenici: *Svi navijaju da ju nosioci radnje uspiju mimo svih prepreka prezentirati nekakvom vrhovnom ogranu vlasti*. B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2014: 350) objašnjavaju da prijedlog *mimo* označava specifičnu kombinaciju približavanja trajektora orijentiru u prvoj fazi kretanja i njegovu udaljavanju od orijentira u drugoj fazi, ali i izostanak kontakta u trenutku najveće blizine. Naglasak je na drugoj fazi kretanja, odnosno na udaljavanju bez kontakta koje u tom slučaju predstavlja neočekivan ishod događaja. Upravo taj neočekivan ishod događaja može se povezati sa značenjem dopusnosti u kojemu se realizira situacija suprotna od one koja je očekivana.

Iako se u kognitivnoj gramatici kao prototipno značenje svakog kosog padeža uzima prostorno značenje, na analiziranim primjerima vidljivo je da se dopusnost ostvaruje zahvaljujući adverbativnim značenjima prijedloga koji dolaze uz neke imenice u dativu, genitivu i akuzativu. Pri tome prototipna prostornost na različite načine dolazi u odnos s adverbativnošću koja je nužna za odnos dopusnosti. S nekim prijedlozima to je djelovanje dvaju antagonista u suprotnim smjerovima koji kontinuirano djeluju jedan prema drugomu, zatim apstraktniji odnos adverbativnosti koji se profilira obaveznom negacijom stvarajući značenje suprotno afirmativnom adlokalnom te, na kraju, izostanak očekivanoga kontakta u drugoj fazi kretanja orijentira prema cilju koji se povezuje sa suprotnim ishodom svojstvenim značenju dopusnosti.

Kada se govori o predikatnome proširku, I. Pranjković i J. Silić (2007) ističu da „kad se predikatu koji ima oblik samoznačnoga glagola doda imenski ili glagolski dio, takav se dio predikata naziva predikatnim proširkom“ (Silić i Pranjković, 2007, 292). Glagolski predikatni proširci mogu imati oblik glagolskoga priloga sadašnjeg ili glagolskoga priloga prošlog, a razlikuju se po tome što glagolski prilog sadašnji označuje radnju koja je istodobna s radnjom

označenom glagolom u predikatu (*udariti koga ne htijući*), a glagolski prilog prošli označuje radnju koja prethodi radnji označenoj glagolom u predikatu (*stvoriti religiju ne htjevši*). Zavisni tagmemi, v. prethodno poglavlje, koji na razini rečenice imaju funkciju predikatnoga proširka te na značenjskoj razini označuju popratnu dopusnu okolnost uglavnom su glagolski prilozi sadašnji, kao u primjerima:

- (106) *Bez obzira što se vozim ne obraćajući pažnju na kontrolore, vozim se u katastrofalnim uvjetima.*
- (107) *Ali tako je, ne htijući, odredio moj životni put.*
- (108) *Nova jugoslavenska vlast počinila je stravičan zločin nad vlastitim stanovništvom ne obazirući se na razloge.*
- (109) *Aktivisti za prava seksualnih manjina često forsiraju ljude da javno govore o seksualnoj orijentaciji ne uzimajući u obzir da je njihov izbor žele li to ili ne.*
- (110) *Antun je tako, i ne htijući, postao predvodnikom redovništva.*
- (111) *Takvi vojni napadi krše međunarodne zakone ignorirajući zabranu ubijanja po prethodno postavljenim metama daleko od fronta.*

B. Belaj i G. Tanacković Faletar (2017) predikatne proširke nazivaju *sekundarnim predikatima* te ističu da oni „glagolskom procesu ostvarenom primarnim predikatom dodaju kakvu novu dimenziju, kontekstualiziraju ga, odnosno elaboriraju, s obzirom na neki popratni aspekt glagolske radnje, ali ne dopunjuju njegovo temeljno značenje niti ga na bilo koji način strukturno mijenjaju“ (*ibid.*: 93). Glagolski prilog sadašnji tvori se od nesvršenih glagola te se njegova realizacija potpuno vremenski podudara s realizacijom primarnoga predikata. Navedeni predikatni proširci (*ne obraćajući pažnju na kontrolore* u (106), *ne htijući* u (107) i (110), *ne obazirući se na razloge* u (108), *ne uzimajući u obzir* u (109), *ignorirajući zabranu ubijanja* u (111)) konceptualno su neovisni o značenju primarnoga predikata (*voziti se* u (106), *odrediti* u (107), *počiniti* (108), *forsirati* (109), *postati* (110), *kršiti* (111)). Oni se mogu parafrazirati adverbijalnim modifikatorima (*usprkos kontrolorima* (106), *usprkos svim razlozima* (108), *unatoč njihovu izboru* (109), *i pokraj zabrane ubijanja / usprkos zabrani ubijanja* (111)) ili koncesivnim zavisnim klauzama (*iako to nije htio* (107), (110)).

6. Zaključak

Zbog svoje logičko-semantičke kompleksnosti, dopusnost je jedan od najsloženijih odnosa u hrvatskome jeziku. Podrazumijeva specifičan odnos uzročnosti, uvjetovanosti i suprotnosti, a moguće ga je izraziti na sintagmatskoj razini, razini jednostavne rečenice, koordinacije, subordinacije i teksta. Ovim radom pokušali smo dati opsežniji pregled izražavanja dopusnosti na sintagmatskoj razini. Pri tumačenju dopusnoga odnosa i razina na kojima se ostvaruje koristili smo se gramatičkim priručnicima i zasebnim istraživanjima koncesivnosti. Analizirali smo primjere iz *Hrvatskoga mrežnoga korpusa (hrWaC-om)*, ali i drugih dostupnih izvora (npr. *Google* tražilica), u kojemu smo tražili primjere koji potkrepljuju zastupljenost dopusnosti u hrvatskom jeziku. Dopusnost se na sintagmatskoj razini ostvaruje gramatičkim spojevima riječi koji nastaju upravljanjem i pridruživanjem, a prema funkcionalnim svojstvima spojeva riječi pripadaju okolnosnim spojevima riječi. U spojevima riječi koji nastaju upravljanjem radi se o spoju glagola ili glagolske imenice i prijedložno-padežnog izraza s imenicom u genitivu, dativu ili akuzativu, a u spojevima riječi koji nastaju pridruživanjem radi se o spoju glagola i priloga ili glagolskog priloga sadašnjeg. Za buduća razmatranja odnosa dopusnosti na sintagmatskoj razini valjalo bi kvantitativno istražiti pojavnost dopusnih značenja u na (supra)sintaktičkim razinama u korpusu, razraditi postavku iznesenu u ovome radu – da se dopusnost na sintagmatskoj razini može izraziti i spojem glagola i imenice u instrumentalu, iscrpnije analizirati odnos izražavanja dopusnosti i negacije i sl.

7. Literatura

- Badurina, Lada – Ivan Marković – Krešimir Mićanović. 2008. *Hrvatski pravopis*. Drugo izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
- Barić, Eugenija – Mijo Lončarić – Dragica Malić – Slavko Pavešić – Mirko Peti – Vesna Zečević – Marija Znika [Barić i dr.] 2005. *Hrvatska gramatika*. Četvrto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Belaj, Branimir – Goran Tanacković Faletar. 2014. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva: Imenska sintagma i sintaksa padeža*. Zagreb: Disput.
- Belaj, Branimir – Goran Tanacković Faletar. 2017. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga druga: Sintaksa jednostavne rečenice*. Zagreb: Disput.
- Belaj, Branimir – Goran Tanacković Faletar. 2020. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga treća: Sintaksa složene rečenice*. Zagreb: Disput.
- Guberina, Petar. 1952. *Povezanost jezičnih elemenata*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kovačević, Miloš. 1988. *Koncesivnost kao posljedica negacije kauzalnosti*. *Filologija* 16: 93-100.
- Nazalević Čučević, Iva – Jelena Cvitanušić Tvico. 2012. *Načini izražavanja dopusnosti u hrvatskome jeziku*. U: Bosanskojercegovački slavistički kongres. Zbornik radova (Knjiga 1). Sarajevo: Slavistički komitet.
- Nazalević Čučević, Iva. 2022. Rečenice s nego i već. *Jezikoslovlje* 23, 2: 317–335.
- Piper, Predrag – Ivana Antonić – Vladislava Ružić – Sreto Tanasić – Ljudmila Popović – Branko Tošović [Piper i dr.] 2005. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska.
- Pranjković, Ivo. 2001. *Druga hrvatska skladnja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naknada.
- Pranjković, Ivo i Josip Silić. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Prosoli, Alojzije. 1975. *Dopusne rečenice (o prividnosti razbijene subordinacije)*. *Suvremena lingvistika* 12: 21-25.
- Raguž, Dragutin. 2010. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Vlastito izdanje.

Šušanj, Jelena. 2014. Branimir Belaj, Goran Tanacković Faletar: Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva, imenska sintagma i sintaksa padeža. *Jezikoslovlje* 15, 2-3: 422-432.

Valencia Spoljaric, Ana Maria. 2018. Konstrukcije sa značenjem dopusnosti u španjolskom jeziku: pregled pristupa dopusnim rečenicama u španjolskim gramatičkim priručnicima. *Strani jezici* 47: 141-158.

Vasilj, Darko – Ana Žagmešter – Iva Nazalević Čučević. 2022. Identifikacija i atribucija na (supra)sintaktičkoj razini u hrvatskome jeziku. U: Gjoko Nikolovski – Natalija Ulčnik (ur.) 2022. *Slavistička prepletanja 1*. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.

Zovko Dinković, Irena. 2013. *Negacija u jeziku. Kontrastivna analiza negacije u engleskome i hrvatskome jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Sažetak

U radu se analizira izražavanje dopusnosti (koncesivnosti) na sintagmatskoj razini u hrvatskome standardnom jeziku. Dopusnost je složena kategorija koja podrazumijeva odnos uzročnosti ili uvjetovanosti i suprotnosti, pri čemu uzrok ili uvjet bivaju „razbijeni“ suprotnošću. U radu se daje pregled dopusnosti na razini riječi, sintagmatskoj razini, razini jednostavne rečenice, na razini koordinacije, subordinacije i teksta. Cilj je rada ponuditi prikaz izražavanja dopusnosti na razini spoja riječi (sintagmema) na izoliranim primjerima iz korpusa (*Hrvatskoga mrežnog korpusa – hrWaC-a*) te njihove realizacije u okviru jednostavne rečenice. Pri tome se upućuje na sintaktičko-semantički status dativa i genitiva s prijedlozima kojima se postiže koncesivno značenje kao i na vrijednost glagolskoga priloga u koncesivnome značenju. Pri analizi će se referirati na recentne postavke iznesene u kognitivnim gramatikama B. Belaja i G. Tanackovića Faletara. Prilikom analize značenja dopusnosti koristit će se normativnim priručnicima hrvatskoga jezika, ali i literaturom koja se bavi drugim jezicima štokavskoga narječja.

Ključne riječi: dopusnost, uzročnost, pogodbenost, suprotnost, sintagmem, sintagma, (supra)sintaktička razina

Abstract

Expressing Concession on the Syntagmatic Level in Croatian

This paper analyzes the expression of concession on the syntagmatic level in Croatian standard language. Concession is a complex category that implies a relation between causation or conditionality and opposition, whereby the cause or condition is „broken“ by the opposition. The paper describes it on the following levels: word, syntagmatic level, sentence, coordination, subordination and text. The aim of this paper is to offer a presentation of the expression of concession on the syntagmatic level on isolated examples from the corpus (Croatian online corpus – hrWaC) and their realization within a simple sentence. In doing so, reference is made to the syntactic-semantic status of the dative and genitive case with prepositions that achieve the concessive meaning, as well as the value of the verb participle in the concessive meaning. During the analysis, reference will be made to the recent statements presented in the cognitive grammar by B. Belaj and G. Tanacković Faletar. For the analysis of concessive meaning, normative manuals of the Croatian language will be used, as well as literature dealing with other languages of the stokavian dialect.

Key words: concession, cause, condition, opposition, syntagma, (supra)syntactic level